

LEBRIS

We know
books

GRAMSCI

ȘI ALTHUSSER

Marxismul astăzi.

Moștenirea lui Gramsci și Althusser

Carlos Fernández Liria

Marx, Gramsci și Althusser în prezent	7
Marxism și prezent?	7
Salvarea lui Marx de marxism: Althusser și Gramsci	9
<i>Antonio Gramsci (1891-1937)</i>	14
<i>Louis Althusser (1918-1990)</i>	15
Recitirea structuralistă a lui Marx	19
Marxismul scolastic	19
Despre așa-zisele „legi ale istoriei“	21
Contextul structuralist	27
<i>Istoria potrivit lui Engels</i>	28
Conceptul de cauzalitate structurală	31
Structura profundă a capitalismului	35
Lumea structurilor, în cheie platonică	41
Cauzalitate structurală, „absentă“ sau „metonimică“	48
Polemica pe tema antiumanismului	53
Supraom și ultimul om: nihilismul	53
Antiumanismul	58
<i>Două texte „antiumaniste“</i>	60
Consecințe morale: violența și „păcatul structural“	63
Banalitatea răului și complexitatea structurală	69

Popularitatea în creștere a gândirii lui Gramsci	79
Marxistul suprastructurilor	79
<i>Relațiile de producție</i>	81
Hegemonie și voință generală	82
Gramsci al celor puternici: <i>think tanks</i>	86
Războiul pozițiilor și războiul mișcărilor	88
<i>Dimensiunea populistă</i>	91
<i>Războiul pozițiilor</i>	92
Marxismul actual	95
Viitorul marxismului	95
<i>Res publica noumenon</i>	96
Moștenirea lui Gramsci <i>versus</i> simțul practic actual	103
Socialismul ca frână de urgență	107
În încheiere, un text al lui Marx	116
Se potrivește capitalismul în lume? Un exercițiu de gândire	121
<i>Bibliografie</i>	127
<i>Cronologie</i>	131
<i>Indice de nume</i>	137

Marx, Gramsci și Althusser în prezent

Marxism și prezent?

Să vorbești despre marxism în prezent poate părea chiar contradictoriu. Cartea aceasta încearcă să explice contrariul, demonstrând că unele aspecte ale tradiției marxiste sunt, fără îndoială, desuete, în timp ce altele rămân actuale. Trebuie să începem cu afirmația că, în această lume amețitoare, în care totul se învechește cât ai clipi, există realități care, de pe timpul lui Marx, nu s-au schimbat într-atât cum s-ar putea crede. De exemplu, se spune că nu există „muncitori” și „capitaliști”, ci „antreprenori”. Discursul claselor sociale, care caracteriza marxismul, a fost depășit, se spune, de apariția economiei cunoașterii, de creșterea sectorului serviciilor, de fondurile de pensii investite la bursă, și de multe altele. Pe scurt, Marx a studiat societatea modernă și, de ceva vreme, trăim într-un postmodernism tot mai imprevizibil.

Noutatea inestimabilă dispare imediat ce se întreabă cineva, de exemplu, ce haine purtăm. Niște știri din mai 2015 ne pot ajuta să reflectăm. Un ziar important a publicat următorul

reportaj: „Cine-ți face hainele? Femeie tânără, asiatică, salariată cu 40 de euro pentru 12 ore de muncă.“ Următoarele rânduri funcționează ca rezumat al articolului: „Coordonatoarea națională a comerțului echitabil a publicat un raport privind situația sectorului textil în lume, un sector care ascunde *situații de sclavie modernă*. Organizațiile dezvăluie că marile companii de modă continuă să încalce drepturile fundamentale ale muncii.“ La scurtă vreme după aceea, același ziar a publicat următorul titlu: „Ehsan Ullah Khan, liderul contra sclaviei infantile care incomodează marile multinaționale“. Mai departe, se găsea următorul șapou: „Pakistanezul ne asigură că 100% din producția Zara în Asia este realizată prin exploatarea copiilor“. Condițiile de muncă ale celor care, prin urmare, par să confecționeze hainele pe care le purtăm acum au fost descrise astfel: „Un minor care lucrează într-o fabrică din Pakistan, Cambodgia sau Bangladesh intră la muncă la ora 4 dimineața și pleacă la ora 18. Zilele alternează între 10 și 16 ore de muncă, iar salariul nu depășește doi euro pe zi. Industriile vestimentară, cea a covoarelor, cea din jurul fotbalului sau cea a materialelor medicale se susțin prin munca minorilor care sunt vânduți către mafie sau către companii de proprii părinți.“

Citind unii autori postmoderni și mulți dintre intelectuali noștri la modă, ai crede că fustele și cămășile noastre s-au cusut singure, într-un fel de vitrină magică globală. În lumea noastră nu mai există muncitori, nici clase sociale, în general, și nici n-ar trebui, dacă s-ar putea, firește, să existe sindicate sau contracte colective. Lucrurile apar și dispar (de) pe piață ca prin farmec. Ideea este că Marx a numit fenomenul, cu două secole în urmă, „fetișizarea bunurilor de consum“. În cazul acesta, la fel ca în multe altele, analiza sa nu doar este încă ancorată în realitate, ci este depășită de amploarea fenomenului.

De ce sunt potriviți tocmai Althusser și Gramsci în abordarea marxismului în context actual? De ce în această ordine – mai întâi Althusser, apoi Gramsci? Motivul principal este că, fără niciun dubiu, al doilea este cel mai citat autor marxist și cel mai influent din perioada recentă. Credem că ar fi dificil să punem asta la îndoială. Dar unii considerăm, de asemenea, că fără intervenția lui Althusser și a seminarului său celebru „*Lire le Capital*”¹, opera lui Marx ar fi fost mai dificil de recuperat cu un minim de rigurozitate. Semnificația contribuției lui Marx la istoria gândirii politice și la filosofie s-ar fi rătăcit într-un amestec ideologic, în care mitul și dogma ar triumfa inevitabil. Dacă lucrurile ar fi stat așa, odată dispărută funcția sa mitologică – legată de mișcări politice care au schimbat cursul istoriei, dar care, în orice caz, s-au petrecut deja –, marxismul și-ar fi pierdut validitatea și interesul teoretic. Dar nu a fost așa. Fără îndoială, marxismul este de actualitate. Gramsci s-a transformat în epicentrul acestui fenomen. Dorim să arătăm, în această carte, că marxismul ce renaște astăzi în plină forță este mult mai compatibil cu opera lui Marx decât cu școlile ideologice care s-au numit „marxiste”. Suntem convinși că, în ceea ce privește opera lui Marx în sine, școala althusseriană a oferit posibilitatea de realizare a unei lecturi ferite de multe prejudecăți fatale.

Tema noastră este „marxismul în prezent”. Credem că ar fi mai bine, cu riscul de a inversa ordinea cronologică, să pornim de la reflexia althusseriană asupra operei lui Marx, pentru a

încerca apoi să explicăm în ce măsură renașterea gramsciană, la care asistăm în prezent, merită să se numească „marxistă“.

Dacă ar fi să alegem între contribuțiile lui Althusser la istoria marxismului, fără îndoială că am menționa faptul că el a făcut posibilă abordarea operei lui Marx cu un strop de calm academic. Nu înseamnă, în niciun caz, abandonarea înclinației sale politice, dar este o schimbare radicală a subiectului. În loc să căutăm în opera lui Marx ceea ce deja se hotărâse, din punct de vedere politic, că ar trebui să spună, grație lui Althusser a avut loc o schimbare de atitudine: s-a început cu verificarea afirmațiilor lui Marx și apoi s-a trecut la extragerea concluziilor politice adecvate, după caz.

Ne putem exprima alegând formularea „salvarea lui Marx de marxism“ (Fernández Liria și Alegre, 2010: prima parte). Marxismul nu a fost doar o școală filosofică, ci și o mișcare politică, una care a schimbat fața planetei, mobilizând milioane de persoane și țări întregi. S-ar putea crede că, ținând cont de aceste mobilizări istorice, sarcina de a deschide lucrările lui Marx și *de a le citi*, pur și simplu, era o anecdotă academică inconsecventă și izolată. Într-un asemenea vârtej istoric, existau prea mulți interpreți autoritari ai „doctrinei marxiste“ - instituționalizați în partide și chiar și în state comuniste - și astfel pretenția de a-l înțelege pe Marx doar citindu-i opera era de o îndrăzneală aproape jalnică.

Seminarul lui Althusser, „*Lire le Capital*“ (Althusser și Balibar, 1965), a schimbat complet acest peisaj. Credem, și vom încerca să o demonstrăm și în această carte, că sarcina de „a-l citi pe Marx“ a căpătat o transcendență politică la nivel global, o repercusiune care dăinuie și în prezent. S-a dovedit că opera lui Marx nu se potrivea cu lucrurile pe care, în buna tradiție marxistă, cu diferențele sale interne enorme, le-ar fi spus Marx.

Așa cum vom vedea mai târziu, se plia, totuși, pe unele aspecte curente foarte presante. La seminarul care a avut loc în 1965, au luat parte Althusser, Étienne Balibar, Maurice Godelier, Jacques Rancière, Roger Establet și Pierre Macherey. Erau o mână de mari gânditori, majoritatea filosofi, care aveau să schimbe pentru totdeauna interpretarea operei lui Marx. În 1965, Althusser a publicat și o colecție de articole cu titlul *Pour Marx*². Unii dintre noi consideră că aceasta, împreună cu publicarea intervențiilor de la seminar, a marcat un „înainte“ și un „după“ în marxism.

În primul rând, Althusser a insistat cu un aspect care, privind oricare alt gânditor al istoriei și filosofiei, s-a dovedit elementar. Nu toate textele lui Marx erau la același nivel. Trebuia să existe o distincție, pentru început, între cele publicate și cele nepublicate. Opera lui Marx este imensă, dar numai o parte infimă a fost publicată pe parcursul vieții sale. Mare parte a vieții și-a petrecut-o lucrând la *Capitalul*. Lucrarea are inconvenientul de a nu fi terminată. Marx a publicat Volumul I, dar, din celelalte trei volume prevăzute, nu avem decât schițe pe jumătate finalizate. Pe de altă parte, dispunem de altă operă monumentală a lui Marx, care, în 1858, era aproape terminată: faimoasele *Grundrisse (Elemente fundamentale ale criticii economiei politice)*. Dar, exact când lucrarea era pe punctul de a fi publicată, Marx a decis să o dosească într-un sertar și să o reia de la început. Asta n-a simplificat deloc situația. Marx refuză să-și publice lucrările terminate și nu termină ce decide să publice, pentru că renunță pe parcurs. O anecdotă pe care o citează Martin Nicolaus (unul dintre editorii săi) ne poate ajuta să ne formăm o idee rapidă

asupra acestui tip de dificultate cu care ne confruntăm când vine vorba despre opera lui Marx:

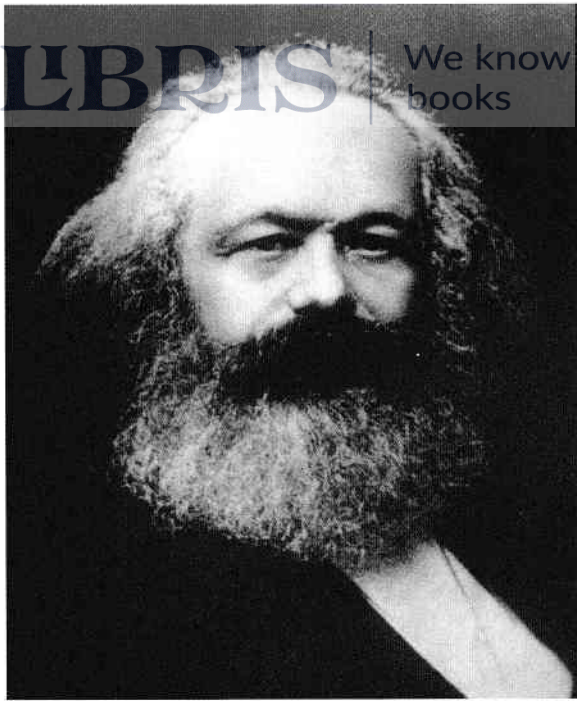
LIBRIS

We know
books

Cu trei ani înainte de moartea sa, se spune, întrebat fiind despre eventuala publicare a operelor sale complete, a răspuns sec: „Mai întâi, trebuie să le scriu“. Pe atunci, Marx își privea majoritatea lucrărilor timpurii – lucrări care treziseră entuziasmul interpreților contemporani – cu un scepticism aproape de respingere. Către sfârșitul vieții, era dureros de conștient că lucrările pe care le prezentase sau era pe punctul de a le prezenta public erau doar fragmente. (Marx, 1971: I, xxi)

Din acest motiv, frazele scrise de Marx nu puteau fi considerate literă de lege fără a specifica aspectul menționat; cu atât mai puțin, așa cum se proceda adesea, fără a distinge între Engels și Marx, de parcă ar fi fost interschimbabili (o situație agravată dacă la lista interschimbabilelor se adaugă textele lui Lenin, Stalin sau Mao).

Pe de altă parte, trebuia să se accepte că gândirea lui Marx a înregistrat o evoluție și că nu se putea așeza la același nivel un text din tinerețea sa, care discuta stânga hegeliană, cu un text de la maturitate, care critica economia politică. Distincția între un Marx tânăr și un Marx matur i-a adus lui Althusser un val de critici acide. Trebuie menționat, acum, că putem privi faptele cu mai mult calm, nu doar că Althusser avea dreptate, ci afirmațiile sale nu ar fi trebuit să fie ceva nou. Pentru orice alt gânditor al istoriei filosofiei ar fi fost evident. Se face o distincție între un Kant critic și un Kant pre-critic, între un prim și un al doilea Heidegger, iar cei care-l studiază pe Aristotel depun mari eforturi în a încerca să-i înțeleagă evoluția gândirii și intră

Portretul lui Karl Marx
la maturitate

în polemici infinite privind care carte a *Metafizicii* ar fi putut fi scrisă înaintea alteia. Cu Marx însă, această muncă academică elementară nu era practicabilă. Erau întotdeauna prea multe mize politice în joc. Lumea lui Marx nu mai era doar științifică sau filosofică, pentru că fiecare frază scrisă de el reprezenta o dogmă esențială pentru o mișcare socială, politică și economică la nivel mondial.

De aceea, ideea însăși că gândirea lui Marx ar fi putut evolua, ajungându-se în punctul în care renanul se dezmințea, provoca o groază superstițioasă. Mai mult, urmând propunerile lui Althusser, lucrurile puteau fi împinse spre limită. Așa cum am spus, opera lui Marx, ca întreg, este foarte diferită de a lui Kant, de exemplu, în mare parte publicată de autor și, prin urmare, foarte

sistematică. La Marx avem schițe și lucrări neterminate. Susținătorii lui Althusser au considerat mereu că, dacă o lucrare rămâne în stadiul de schiță, aceasta trebuie să se fi întâmplat pentru că însuși autorul nu o considera foarte convingătoare. Lectura lui Marx ajunge, astfel, opusul alunecării printre fraze terminate, așa cum am face dacă ar fi vorba despre un text sacru.

Dacă dorește să ia în serios ce face, cititorul nu are de ales decât să încerce să continue să gândească, împreună cu Marx,

Antonio Gramsci (1891–1937)

A avut o copilărie marcată de sărăcie și infirmitate. S-a alăturat Partidului Socialist Italian și, împreună cu Togliatti, a fondat revista *L'Ordine nuovo*¹, în 1919. Desfășurarea Revoluției ruse l-a determinat să fondeze Partidul Comunist Italian, al cărui reprezentant la Moscova a devenit. Ajungerea la putere a lui Mussolini l-a obligat la o viață în exil și clandestinitate. S-a întors în 1924, ca deputat, protejat de imunitatea parlamentară, însă dictatura fascistă l-a destituit în 1926. Și-a petrecut restul zilelor la închisoare, în condiții cumplite, bolnav de tuberculoză. Aici și-a scris faimoasele *Scrisori din închisoare*, cea mai importantă operă a sa. A decedat pentru că nu a fost transportat la spital, ca să primească acolo îngrijirile necesare.

Antonio Gramsci în 1916

¹ Noua ordine (în limba italiană în original, n.tr.)

ce nu a apucat să gândească Marx însuși. Firește că aceasta îl obligă, în multe situații, să încerce să exprime mai bine ce încerca să spună Marx. Așadar, trebuie să își propună să fie mai „marxist“ decât Marx. Această atitudine a lui Althusser, numită „lectură simptomatică“, a stârnit tot felul de presupuneri și de critici foarte severe. Una i-a aparținut lui Ernest Mandel, secretarul Internaționalei a patra, care a scris un articol sarcastic, intitulat „Althusser îl corectează pe Marx“. Fără îndoială, și aici trebuie să precizăm că, privind dintr-un punct de vedere „academic“, ce făcea Althusser nu era nemaivăzut în istoria filosofiei. Kant spune că trebuie să îl înțelegem pe Platon mai bine decât s-a înțeles el pe sine; Heidegger, că trebuie să-l citim pe Kant pentru a-l face kantian. Dar, în cazul lui Marx, era

Louis Althusser (1918–1990)

S-a născut în Algeria, unde a locuit până în 1930. A fost închis cinci ani într-un lagăr de concentrare nazist. A studiat la Paris și a ajuns să predea la Collège de France. În 1965, a organizat un seminar care avea să schimbe interpretarea operei lui Marx („Lire *le Capital*“) și a publicat *Revoluția teoretică a lui Marx*, devenind unul dintre cei mai studiați marxști ai lumii. Pe parcursul vieții, a urmat tratament psihiatric pentru depresie. În 1980, în timpul unei crize maniacale, și-a strangulat soția. În ultimii săi ani de viață, și-a scris autobiografia, intitulată *L'avenir dure longtemps*.

Louis Althusser în 1976

inevitabil, pentru că ne aflăm în fața unui munte de schițe și de opere neterminate.

De aceea am decis ca această cărțică introductivă să se concentreze pe câteva dintre surprizele pe care le trăim când ne propunem să citim serios Marx. Vom insista, de exemplu, pe câteva dintre punctele esențiale ale marxismului care sunt incompatibile cu aspectele pe care le regăsim în opera lui Marx. Vom încerca și să verificăm dacă aceste „surprize“ reprezintă o busolă credibilă pentru a ne orienta în problemele politice curente. Așadar, vom începe cu Althusser și cu încercarea sa de a-l citi pe Marx. Dar sperăm mai ales să aflăm, astfel, motivele pentru care, în situația politică prezentă, abordările lui Marx au fost readuse în discuție, în strânsă legătură cu gândirea lui Gramsci. Nu orice Marx era potrivit. Conceptele atât de folosite astăzi, precum „hegemonie“ sau „luptă de clasă“, problemele arzătoare precum autonomia politică și necesitatea de a purta războiul politic pe un teritoriu ideologic, și deci, într-un fel, „suprastructural“, ne duc cu gândul, fără îndoială, la Gramsci. Dar renașterea sa impresionantă actuală nu este compatibilă cu lectura scolastică a lui Marx. Ca regulă generală, marxismul disprețuia luptele ideologice, considerându-le suprastructurale și periferice. Și totuși, Gramsci a fost, așa cum se spune, „marxistul suprastructurilor“. Conceptul său de hegemonie se află în prezent în prim-planul politicii mondiale, atât în ce a devenit cunoscut drept revoluțiile bolivariene în America Latină, cât și în Europa, unde, ca rezultat al bine-cunoscutei *Spanish Revolution* a mișcării 15-M, sau al fondării Syriza (Grecia) și Podemos (Spania), nu a încetat să fie un fanion al luptei pentru hegemonia culturală și ideologică. Referințele interminabile la Gramsci nu trebuie să ne facă să uităm că, dincolo de el, există opera lui Marx. Această posibilă interpretare nu îi era deloc străină lui